

- **שם המחקר:** מסעם לפולין של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית משלחת "השחר"
- **שנה:** 2017
- **סוג מחקר:** תזה
- **מס' קטלוגי:** 641
- **שמות החוקרים:** שרית טילוביץ' לוי, בהנחיית: פרופ' זהבית גרוס
- **רשות המחקר:** אוניברסיטת בר אילן

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

תמצית

מחקר איכותני זה עוסק במשלחות משרד הרווחה, של בוגרים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה), למחנות הריכוז וההשמדה בפולין (משלחת "השחר").

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון את תופעת מסעם לפולין של אנשים עם מש"ה, מנקודת מבטם של המשתתפים ומנקודת מבטה של החוקרת שהתלוותה למשלחת כ"משתתפת צופה". לאחר ניתוח הממצאים ניתן לומר כי חברי משלחת "השחר 6", אנשים בוגרים בטווח הרמה הקלה של המוגבלות, עברו מסע משמעותי ומלמד.

נמצא כי כאשר תהליך הלמידה מתבצע באופן חווייתי, רב-חוש, ממחיש ואוטנטי, על אדמת פולין, תוך כדי תיווך, התאמה והבניה, ניתן להקנות ידע בנושא השואה, גם לאנשים בוגרים עם מש"ה וכי הם מצליחים להגשים את מטרות המסע לפולין. הם חווים מסע זה כתהליך למידה חשוב, המתבטא הן בפן הקוגניטיבי והן בפן הרגשי. באמצעות הלמידה הרגשית, הם מצליחים לעבור תהליכים קוגניטיביים ומטה-קוגניטיביים ומצליחים ללמוד ולרכוש ידע בנושא מורכב כמו השואה, בהתאם לגילם ולרמתם.

אמנם למידה חווייתית ורגשית זאת טמנה בחובה קשיים ואתגרים מסוגים שונים, איתם נאלצו להתמודד המשתתפים ובגנים הם נזקקו לתמיכות, אך היא גם הבליטה את הכוחות והחוזקות הטמונים בהם, את יכולתם להתמודד, לצמוח ולפתח חוסן. המסע הקבוצתי והאינטראקטיבי שבו השתתפו קידמה אצלם את הלמידה בנושא השואה והפכה אמצעי לחיזוק זהותם ושייכותם. נמצא כי הם הצליחו לחוש הזדהות עם העם היהודי ושייכות לארץ ישראל, למדינת ישראל ולמשפחת המוצא שלהם.

תקציר

"כשאנחנו מרגישים יש לנו יותר ידע" (עומר- שם בדוי, חבר משלחת "השחר 6" לפולין).

מחקר זה עוסק במסעם של בוגרים עם מוגבלות שכלית התפתחותית, שמוציא משרד הרווחה לפולין (משלחת "השחר"). המסע לפולין הינו אחד מתוכניות ההתערבות שבחר משרד הרווחה, לצורך הקניית ידע בנושא השואה לבוגרים עם מוגבלות שכלית ומתוך ציפייה כי הם מסוגלים ללמוד ויכולים להעשיר את הידע שלהם בתחום זה.

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לנתח ולבחון את תופעת המסע לפולין של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית, סביב הרמה הקלה של המוגבלות.

שאלות המחקר שנבדקו הן:

- א. באיזה אופן חווים ומפרשים בוגרים עם מוגבלות שכלית התפתחותית, את המסע למחנות הריכוז וההשמדה מנקודת מבטם ומנקודת מבטה של החוקרת שנלוותה למשלחת כמשתתפת צופה.
 - ב. האם וכיצד בוגרים עם מוגבלות שכלית התפתחותית שיצאו למסע לפולין, הצליחו לממש את המטרות החינוכיות והלימודיות כפי שהוגדרו, על ידי משרד החינוך ומשרד הרווחה.
- במהלך העשורים האחרונים, לימוד נושא השואה הפך לחלק מתכניות החינוך במספר מדינות בעולם (Bastel, Matzka & Miklas, 2010 ; Gundare & Batelaan, 2003 ; Mailes & Cowan, 2012 ; Spalding, Savage & Utgaard, 2003 ; Garcia, 2007). בישראל מסעות בני הנוער לפולין הינה תופעה מוכרת ונפוצה, הנחשבת אחד מהאירועים המרכזיים במערכת החינוך הישראלית (Podoshen, Hunt & Andrzejewski, 2015), סביבה התפתח שיח של מצדדים ומתנגדים. לפי גרוס, השואה מהווה את אחד ממרכיבי היסוד החשובים ביותר בזהות היהודית של צעירים בישראל (Gross, 2010a). בהקשר זה, תופעת המשלחות לפולין הינה תופעה חדשה יחסית בקרב אוכלוסיה עם מוגבלות ועדיין אינה מוכרת דיה. אנשים עם מש"ה נעדרו משך שנים ארוכות מהשיח החברתי-לאומי אודות השואה. תופעה זאת של הוצאת משלחות בוגרים עם מש"ה לפולין, התפתחה על קרקע פורייה, של שינויים בתפיסות ועמדות כלפי אנשים עם מוגבלויות בארץ ובעולם והכוללת שינויים במדיניות ביחס לטיפול בהם (Salvador-Carulla and Bertelli, 2008). בשנת 2012 אשררה מדינת ישראל את אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות. קידום זכותם לשוויון הזדמנויות, ואף נקיטת פעולות אקטיביות להענקת נגישות לכל תחומי החיים. בין היתר מדובר על הזכות לגישה למוזיאונים, לאתרי הנצחה ולאתרים בעלי חשיבות תרבותית לאומית.
- תופעת המסעות לפולין נחקרה בקרב אוכלוסייה עם התפתחות תקינה (לב 2007, 1998; דוידוביץ וסואן, 2011), אך טרם נחקרה בקרב אוכלוסייה עם מש"ה. מחקר זה נועד לשפוך אור על התופעה כדי לבחון את האופן שבו אנשים עם מש"ה חווים את המסע לפולין ואת האופן בו הם מגשימים את מטרות המסע.

שיטת המחקר

שיטת המחקר שנבחרה למחקר הנוכחי היא הפרדיגמה האיכותנית והאסטרטגיה שנבחרה הינה חקר מרובה מקרים (Stake, 1995). גישה זו מאפשרת בחינה הוליסטית מורכבת לניתוח הממצאים במטרה להשיג תיאור מפורט, מעמיק וכולל של תהליכים ופרשנויות סובייקטיביות, של הנחקרים. בשנים האחרונות, התרחבה המגמה לחקור אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים באמצעות השיטה האיכותנית, שנותנת זווית מבט מיוחדת ומכבדת, השמה דגש על יכולת האדם המוגבל בשכלו, לבטא את מחשבותיו, רצונותיו וחוויותיו (נירי, 2010). המקרה הנחקר הוא משלחת "השחר 6" שיצאה לפולין באוגוסט 2015 והמקרים המשתתפים כוללים 21 חברי משלחת שנבחרו לצאת למסע- בוגרים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (בטווח הרמה הקלה של המוגבלות). החוקרת במחקר הנוכחי, שימשה כמשתתפת צופה לאורך כל התהליך, החל משלב גיבוש הקבוצה, ההכנה למסע ובמשך המסע עצמו. החוקרת יצאה למסע כראש המשלחת, ערכה תצפיות, ניהלה יומן מסע, תעדה את שיחות הערב הקבוצתיות שנערכו בכל אחד משלבי המסע וראיינה את המשתתפים לאחר שובם ארצה. ניתוח החומרים שנאספו במחקר הנוכחי נעשה על פי גרוס, (1995). ההיגדים (המילים), שמשו יחידות ניתוח ונעשה חיפוש אחר נושאים ודפוסים

דומים שחוזרים על עצמם במטרה לזהות קטגוריות וקשרים בין הקטגוריות (גרוס, 1995). בפועל בוצעו מספר שלבים בתהליך ניתוח הנתונים (מיומן המסע, מתיעוד שיחות הערב והראיונות). בשלב הראשון אותרו קטגוריות ראשוניות (ETIC) שהיו מבוססות על תיאוריות קודמות, על פיהם מיון וניתוח התכנים באופן גלוי (צבר בן יהושע, 1997). בשלב השני נעשה תהליך אינדוקטיבי לאיתור קטגוריות חדשות (EMIC) חומרי הגלם נקראו מספר פעמים לצורך היכרות מעמיקה איתם וניתוח ראשוני בגישת הקידוד הפתוח. תחילה אותרו מילים ומשמעויות מתוך ההיגדים והמילים ובהמשך נבחן הקשר בין המשמעויות שלהם בתוך הטקסט, במטרה ליצור קטגוריות זמניות ראשוניות (קסן וקרמר-נבו, 2010). בשלב הבא נעשה ניתוח ממפה בו נבחנו היחסים בין הקטגוריות לבין עצמן ובין קטגוריות לתת – קטגוריות, תוך זיהוי ואיחוד קשרים ליצירת היררכיה בין קטגוריות (Glaser & Strauss, 1967; Denzin & Lincoln, 2011). לבסוף אותרה קטגוריית על, המשפיעה ומזינה את הקטגוריות האחרות והמוצגת במודל תיאורטי, הקושר בין הספרות המקצועית לתיאוריות ידועות ורלבנטיות למחקר הנוכחי. בתום תהליך הניתוח, הוגדרו שמונה קטגוריות, שאחת מהן נבחרה כקטגוריה מרכזית והוגדרה כ"למידה חווייתית אותנטית בלתי אמצעית ורב חושית". נמצאו קשרים המובילים לשאר הקטגוריות והן: "תחושות ורגשות", "רכישת ידע", "כוחות וחוזקות אישיים לצד קשיים מסוגים שונים", "שימוש במנגנוני הגנה וצורך בסיוע ובתמיכות", "קשרים ושייכות", "המסע כחוויה מכוננת", "שינוי אישי".

ממצאים עיקריים ודיון

לאחר ניתוח הממצאים ניתן לומר כי כאשר תהליך הלמידה מתבצע באופן חווייתי, רב-חוש, ממחיש ואותנטי, על אדמת פולין, תוך כדי תיווך, התאמה והבניה, ניתן להקנות ידע בנושא השואה, גם לאנשים בוגרים עם מוגבלות שכלית התפתחותית. ממצאי המחקר תואמים ממצאי מחקרים קודמים שנעשו על אוכלוסיית תלמידים נורמטיבית והמעידים כי המסעות לפולין הינם משמעותיים כאשר מדובר באוכלוסייה ללא מוגבלות (דוידוביץ וקנדל, 2006; דוידוביץ וסואן, 2011; יעקובי זילברברג, 2008; לב, 2007; Berman & Davis-Berman, 1995; Bacon & Kimball, 1989; Chan, 2012; Cross, 2002; Ewert, 1989; Cowan & Maitles, 2007; Gross, 2010a; Jacobs, 2014; Pfeiffer & Jones, 1983; Reid, 2002; Romi & Lev, 2007). להלן:

א. באשר לשאלה - באיזה אופן חווים ומפרשים המשתתפים הללו, את המסע למחנות הריכוז וההשמדה מנקודת מבטם ומנקודת מבטה של החוקרת, שנלוותה למשלחת כ"משתתפת צופה". נמצא כי בוגרים עם מש"ה חווים את המסע לפולין כתהליך למידה חשוב, חווייתי ומשמעותי שהתבטא הן בפן הקוגניטיבי והן בפן הרגשי. נמצא כי חוויית המסע מפעילה בקרבם תהליכים משולבים, קוגניטיביים ורגשיים, הנשזרים זה בזה ומושפעים זה מזה. באמצעות הלמידה הרגשית, הם מצליחים לעבור תהליכים קוגניטיביים ומטה-קוגניטיביים ומצליחים ללמוד ולרכוש ידע בנושא מורכב כמו השואה, בהתאם לגילם ולרמתם. אמנם למידה חווייתית ורגשית זאת טמנה בחובה קשיים ואתגרים מסוגים שונים, איתם נאלצו להתמודד המשתתפים ובגינם הם נזקקו לתמיכות, אך היא גם הבליטה את הכוחות והחוזקות הטמונים בהם, את יכולתם להתמודד, לצמוח ולפתח חוסן. המסע אף הוביל לשינויים חיוביים ברמה האישית, תוך שיפור ביטחונם ודימויים העצמי של המשתתפים ותוך שיפור מעמדם בעיני הסובבים אותם. המסע הקבוצתי והאינטראקטיבי שבו השתתפו קידמה אצלם את הלמידה בנושא השואה והפכה אמצעי לחיזוק זהותם ושייכותם. בעקבות יציאתם למסע של אנשים עם מש"ה נמצא כי הם הצליחו לחוש הזדהות

עם העם היהודי ושייכות לארץ ישראל, למדינת ישראל ולמשפחת המוצא שלהם. במובן הזה, הם אינם שונים מבני נוער ללא מוגבלות, שכן דוידוביץ וסואן (2011), מציינים כי הרוב המכריע של המחקרים שנערכו בתחום העמדות והזהות בעקבות המסע, מצביעים על כך שחוויות הנסיעה לפולין משמשת אמצעי לאשרור ולחיזוק הזהות היהודית-ישראלית, הערכים הציוניים והלאומיים, של השייכות יהודית (גרוס, 2000; רומי ולב, 2003; דוידוביץ וקנדל, 2006; דוידוביץ וסואן, 2011; 2015, Podoshen, Hunt & Andrzejewski).

ב. באשר לשאלת המחקר - האם וכיצד בוגרים עם מש"ה שיצאו למסע לפולין, הצליחו לממש את המטרות החינוכיות והלימודיות כפי שהוגדרו על ידי משרד החינוך ומשרד הרווחה. נמצא כי בוגרים עם מש"ה הצליחו לממש את מטרות המסע באופן הבא:

1. הנבדקים במחקר הנוכחי רכשו ידע, גילו התעניינות והזהדות עם חיי היהודים באירופה לפני ובתקופת השואה. אלו התבטאו למשל בשאלות שאלות, בתגובות לאורך המסע וגם בראיונות שנערכו כעבור פרק זמן לאחר שובם ארצה.

2. נמצא כי רכישת ידע והחוויה האמוציונאלית חברו אצלם יחדיו, הם הצליחו להזהדות עם העם היהודי ועם ערכיו. הדבר התבטא למשל בדיבור על שייכות לעם היהודי ובחיבור לסמלים יהודיים.

3. הנבדקים נחשפו לתכנים של חינוך לציונות, הומאניות ולזכויות אנוש שהתבטאו בהשתתפות פיזית בטקסים ובהתרפקות על סמלים לאומיים כמו הנפת הדגל ושירת התקווה.

4. הלמידה החווייתית והרב חושית באה לידי ביטוי בקרב הנחקרים במסע באופן ויזואלי, אודיולוגי, קינסטטי ובאמצעות חוש הריח.

הממצאים הללו תואמים את הטיעון של Maitles (2011), כי ביקור במחנות ההשמדה יכול לספק למבקרים הבנה גדולה יותר של היקף האכזריות והטרגדיה שהתרחשה שם ומסייעת להם בתהליך הלמידה וההבנה. ממצאים אלו תואמים גם את המחקרים הטוענים כי השהייה במקומות בהם התרחשו האירועים עצמם, ההתנתקות מחיי היום יום וההתמקדות בתחום הדעת היחיד תוך הסטת דברים אחרים לשוליים, והתייחסות למימד הרגשי – מאפשרים תנאי למידה מקסימאליים (לב, תש"ע).

מדובר במסע חווייתי המאפשר למידה רב – חושית כוללנית הפונה אל כל חוויותיו של הלומד. חוקרים רבים מדווחים כי למידה חווייתית מסייעת בהקניית ידע, באמצעות החוויה הרגשית ואף עשויה לגרום לשינוי התנהגותי וחברתי. זאת ועוד, החוויה האישית מהווה בסיס ללמידה אצל אוכלוסיות נורמטיביות, כל שכן אצל אוכלוסיות בעלות צרכים מיוחדים (Ewert, 1989; Reid, 2002; Cross, 2002; Chan, 2012; Bacon & Kimball, 1989; יעקובי זילברברג, 2008).

לסיכום ניתן לציין כי משתתפי המחקר הנוכחי, אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ברמה קלה, נמצאו מתאימים להשתתף במסע למחנות ההשמדה לפולין והמסע משמעותי ומלמד עבורם, כפי שהוא משמעותי באוכלוסייה הכללית. יחד עם זאת ולמרות ההתאמה הגבוהה שנמצאה בין ממצאי מחקרים קודמים שבוצעו על אוכלוסיות ללא מוגבלות, לבין אוכלוסיית המחקר הנוכחי, נמצאו מאפיינים ייחודיים האופייניים לאנשים עם מש"ה בסיטואציית המסע לפולין כמו רמת פחד גבוהה, עוצמת הגעגועים למשפחות והצורך המוגבר בתמיכות חיצוניות (על כל אלו יורחב בגוף המחקר). לפיכך, חשוב להצביע על מספר פרמטרים הראויים להתייחסות ספציפית בעתיד, ביחס להוצאת משלחות לפולין של בוגרים עם מש"ה והם יופיעו להלן בהמלצות.

מסקנות

המסקנה העיקרית העולה ממחקר זה הינה כי היות ונושא השואה הינו חלק מהקונצנזוס הלאומי במדינת ישראל, והיות ולאנשים עם מש"ה הזכות לשוויון זכויות והזדמנויות בכל תחומי החיים, יציאה למסע לפולין של אנשים עם מש"ה, עשויה להוות עבורם הזדמנות ללימוד נושא השואה, להזדהות עם העם היהודי, להשגת תחושת שייכות לארץ ישראל, למדינת ישראל ולמשפחת המוצא שלהם. לפיכך, יש להמשיך לאפשר ולעודד הוצאת משלחות של אנשים בוגרים עם מש"ה לפולין, לצורך לימוד הנושא באופן חווייתי ותוך פניה לערוצי החזק היחסיים של האוכלוסייה- הערוצים הרגשיים והחושיים. בדרך זאת של למידה חווייתית, אנשים עם מש"ה המעוניינים בכך, יוכלו לממש את הזכות שלהם לשוויון זכויות ושוויון הזדמנויות, גם בנושא זה של לימוד השואה. בכך, הם יוכלו לקחת חלק בקונצנזוס הלאומי של מדינת ישראל ולחזק את זהותם.

המלצות למחקרי המשך

בהתייחס למחקר כמחקר חלוץ, מומלץ להתייחס לתוצאות באופן זהיר ולפתח מערכי מחקר נוספים על מנת להמשיך בהבנת הסוגיה לעומקה. דוגמא למחקר שניתן לקיים הוא מחקר אורך, שיבחן את השפעות המסע על האוכלוסייה לאורך זמן. מחקרים נוספים יוכלו להעמיק במגוון אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים. בנוסף, כיוון שהמחקר הנוכחי הינו מחקר איכותני, במחקרי המשך ניתן יהיה לשקול שילוב או שימוש בשיטת מחקר כמותית. המלצה נוספת היא ביצוע מחקרים השוואתיים, בין אוכלוסיית אנשים עם מש"ה בסיטואציית המסע לפולין, לבין אוכלוסיות אחרות, כגון אוכלוסיית הנוער.

המלצות יישומיות

- לצד יתרונותיו והצלחותיו של המסע כפי שנמצאו במחקר הנוכחי, המסע טומן בחובו מורכבות הכוללת אתגרים פיזיים ורגשיים בעלי פוטנציאל להשלכות שליליות (כמו פציעות, תגובות דחק פוסט-טראומטיות), לפיכך מומלץ:
- א. מעבר להקפדה המתקיימת בדבר קריטריונים סדורים (כמו מיון מועמדים לפי בשלות-גיל-מצב רגשי וכד'), הכנה מדורגת ומעמיקה שלהם לקראת היציאה למסע, הנגשת הידע, ליווי אינטנסיבי של אנשי טיפול לאורך התהליך והתאמה של התכנים הרגשיים המוגשים), יש לתת את הדעת גם על מעקב טיפולי אחר הנוסעים לאחר שובם ארצה מהמסע וליווי רגשי על פי הצורך לנזקקים לכך, ע"י אנשי מקצוע מוסמכים.
 - ב. נראה כי המסע אינו מותאם דיו מבחינה פיזית לאנשים עם צרכים מיוחדים ובמובן זה נראה כי יש מקום לשיפור החוויה. יש לתת את הדעת על קשיים פיזיים מצטברים החוברים לקשיים הרגשיים ולתכנן את המסע באופן אוניברסאלי כך שהוא יותאם לכלל האוכלוסיות.

• [לפריט המלא](#)

• [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)

• [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)